

סיבות לתענית תשעה בטבת

מאת

חיים סיימוןס

בש"ע¹ מובאת רשימה של יותר מעשרים ימים "שאירעו בהם צרות לאבותינו וראוי להתענות בהם".

רשימה זו מופיעה במספר כתיב־יד, בנספח למגילת תענית (אע"פ שנספח זה הוא רק מהמאה ה־16), ובספרי חז"ל מתקופת הגאונים ועד היום. כן נמצאה בצורה פיוטית בכמה קינות.

הסיבה לכל התעניות הנ"ל—ניתנת ברשימה, חוץ ממקרה אחד — "תשעה בטבת". לתענית זו, כמעט בכל המקורות נכתב ש"לא כתבו רבותינו על מה הוא". רק במקרים בודדים הזכרה הסיבה, והיא — יום שמתו בו עזרא ונחמיה.

הפרשנים לספרים אלה מנסים למצוא סיבות לתענית זו. כאן ננסה לעיין בסיבות אלו ולברר מדוע נמנעו חז"ל לגלותן.

א. מיתת עזרא הסופר

איתא בש"ע² "לא נודע איזה היא הצרה שאירע בו". בפירושו כותב הט"ז³ "תימה גדולה הא איתא בסליחות של י' בטבת דבט' בו מת עזרא הסופר וצ"ע רב". גם במפרשים אחרים לש"ע, למשל ה"מגן אברהם"⁴ וה"באר היטב"⁵ מזכירים סליחות אלה.

הרב ברוך פרענקיל⁶ מסביר, שהמפרשים הנ"ל מדברים על הסליחה "אזכרה מצוק", שהיא הראשונה שבנוסח אשכנז לתענית עשרה: "זעמתי בתשעה בו בכלמה וחפר, חשך מעלי מעיל הוד וצפר. טרוף טורף בו הנותן אמרי שפר, הוא עזרא הסופר".

מהחרת האחרון של הסליחה רואים אנו ששם המחבר הוא "יוסף" וגם, כפי הנראה⁷, שהוא ר' יוסף טוב עלם בונפילס, שהיה מגדולי בעלי התוספות בצרפת באמצע המאה ה־17. מסביר הרב אברהם מאיר איזראעל⁸, מדוע לא נודעה לבעל הש"ע סליחה זו, ובלשונו

1. ש"ע, או"ח סי' תק"פ סע' א.

2. ש"ע, שם, סע' ב.

3. שם, סע"ק א.

4. שם, סע"ק ו.

5. שם, סע"ק ו.

6. תגהות מהגאון מהר"ר ברוך פרענקיל, שו"ע, או"ח סי' תק"פ.

7. ישראל דאוידזאן, אוצר השירה והפיוט, כרך ראשון, עמ' 108, הוצאת "כתב", ניו יורק, 1970.

8. ר' אברהם מאיר איזראעל, המאור, שנה ל', קונטרס ב' (רמ"א), כסלו-טבת תשל"ח, ניו יורק, עמ' 7-8.

"בעל השו"ע... היה ספרדי כידוע, ואולי שלא ראה סליחה זו של פייטן אשכנזי זה, וע"כ כ' שלא נודע איזו היא הצרה" וכר'.

בנוסף לסליחה של ר' יוסף טוב עלם, יש גם סליחות בנוסח הספרדי המזכירות מיתת עזרא. בסליחה "שעה עליך" נכתב: "ובו סמך, מנאץ שמך, על קרית משושיהן. ובו נאסף ראש הסף, הוא עזרא הכהן". אולם, בניגוד לסליחה "אזכרה מצוק", תאריך עשרה בטבת ניתן כיום פטירת עזרא. מחברה של סליחה זו, היה כפי הנראה⁹, ר' יחיאל מונדולפו, שחי במאה הי"ז.

גם בסליחה "יושב בשמים" (הבא מיד אחרי "שעה עליך") מזכרת מיתת עזרא: "יום סומכו על ארמון, נחלת צבי ושפר. ובו הוחל הנגף, במכפיש באפר, וגם בו נאסף עזרא הכהן הסופר". גם מסליחה זו אנו רואים שעזרא מת בעשרה בטבת ולא בתשעה בו. ואמנם בספרי חז"ל אנו רואים, שעזרא נפטר בעשרה בטבת. לפי "ספר יוחסין"¹⁰: "אז נפטר עזרא הכהן הסופר בעשרה בטבת וחגי זכריה ומלאכי ונסתלקה נבואה מישראל". כמאה שנה אח"כ כתב בעל "שלשלת הקבלה"¹¹: "מתו חגי זכריה ומלאכי הנביאים י' טבת". כמו-כן כתב¹²: "במדרש עזרא הוא מלאכי הנביא". זיהוי זה — שעזרא הוא מלאכי מופיע גם בתרגום יונתן בן עוזיאל¹³: "ביד מלאכי דיתקרי שמיה עזרא ספרא". כמו-כן, בשני כתבי-יד¹⁴, אנו רואים שעזרא מת בעשרה בטבת, ולא בתשעה בו.

נשאלת השאלה, אם עזרא נפטר בעשרה בטבת, מדוע לצום בתשעה בו? על זה עונה ה"בית דוד"¹⁵: "שבשביל שמת עזרא בעשרה בטבת והיו צריכין להתענות עליו... וכבר היו חייבים להתענות בו מפני שסמך מלך בבל על ירושלים וא"כ לא היה הכר לעזרא באותו תענית... לכן היו מקדימים להתענות בט' בו על עזרא כדין תעניות הנופלים בשבת שנדחים לאחר השבת אעפ"י ששם מאחרים והכא מקדימים". אולם צ"ע על דבריו, מפני שיש כלל בש"ס¹⁶: "אקדומי פורענות לא מקדמי", ולפיכך צריכים לדחות את התענית לי"א בטבת ולא להקדים לט' בו!

קיום התענית על מיתת עזרא בתאריך שלא היה יום מותו, אפשר שהיתה הסיבה, לפי ה"בית דוד"¹⁷, שחז"ל לא ידעו מדוע צמים בט' בטבת. לעומת זאת, בדרשת הרב יונתן אייבשיץ¹⁸ בהמבורג בט' בטבת בשנת תקי"א (1751) נאמר: "[עזרא] היה בדורו כמו משה וראוי היה התורה להינתן על ידו כמו ע"י משה ולכן כסהו בתהום ובמות משה לא ידע איש קבורתו וג"כ כסה בתהום רבה ולכן נאמר לא נודע מה היה בו [בט' בטבת]". פירושו של דבר:

9. דאווידזאן, שם, כרך שלישי, עמ' 502.

10. ספר יוחסין (ר' אברהם זכות), עמ' ט; ו'אלקווא תקנ"ט.

11. שלשלת הקבלה (ר' גדליהו י' יחיא), עמ' כג. ויניציאה, ש"ו.

12. שם, עמ' כא.

13. מלאכי פרק א', פסוק א.

14. כת"י בודלינה, קטלוג נויבאור 882; כת"י בודלינה, קטלוג נויבאור 902.

15. בית דוד (ר' אשר בן יוסף דוד), סי' שט"ז, שאלוניקי, ת"ק.

16. מגילה ה.

17. בית דוד, שם.

18. יצירות דבש חלק שני, עמ' עד: — עה, למברג, תרכ"ג.

התורה, בכוונה לא גילתה את מקום קבורתו של משה. ומפני שעזרא מושווה למשה כנ"ל, היה הכרח להעלים משהו ממותו של עזרא ובחרו חז"ל שלא לגלות את תאריך מיתתו. אפשר שיש סמך לדברי רי"א בספר "צדה לדרך"¹⁹, שכתב: "בט' בו לא רצו אבותינו לכתוב על מה הוא"; דהיינו, שאע"פ שחז"ל ידעו סיבת התעניית, הם בכוונה "לא רצו" לגלותה.

מקורות אחרים מסמיכים את תאריך מיתת נחמיה למיתת עזרא; אולם קביעת תאריך זה למיתתם ניתנת להוכחה, לכל המוקדם למאה ה"ד, לתקופת ה"כל בו"²⁰ וה"ארחות חיים"²¹. [תאריך חיבור קינה²² הקושרת יחד את מיתת עזרא למיתת נחמיה, שנגלתה בגניזה בקהיר, לא ידוע; אולם יום מיתתם נכלל באירועי חודש כסלו].

בעל "כרם שלמה" כתב²³: "בט' בו...מת עזרא, ובהלכות גדולות מוסיף ונחמיה בן חכליה". אולם ברור שה"כרם שלמה" העתיק מהבה"ג, אשר המילים על "נחמיה" היו במדפס תוספת מאוחרת. זאת רואים בכת"י²⁴ אחד של ספר הבה"ג, בו אין כלל התיחסות למיתת עזרא ונחמיה ובכת"י²⁵ אחר דבר מיתתם נוספו בגליון. גם "סדר רב עמרם גאון"²⁶, ה"ראבי"ה"²⁷, ה"צדה לדרך"²⁸; אינם מוסיפים את ההערה על מיתתם של עזרא ונחמיה. כן הטור²⁹ המתחיל את הרשימה הזאת במילים: "כתב בה"ג" אינו כולל מילים אלו.

אע"פ שהיעב"ץ³⁰ וה"אליה רבה"³¹ מביאים מיתת נחמיה יחד עם מיתת עזרא, אחרים דוחים את זה. כותב ר' שלמה יהודה רפופורט³²: "ובאמת היה זה מקרה נפלא אם שני אלו מתו ביום אחד". מעיר הרב אברהם נפתלי צבי רות³³: "ויחכן שענין פטירת נחמיה בן חכליה בקשר לתענית ט' טבת רק אגב גררא נזכר בנשימה אחת עם פטירת עזרא הסופר"; לא ברור אמנם אם הרב רות רוצה לקבוע שמיתת נחמיה לא היה באותו תאריך של מיתת עזרא. מענין לציין שאע"פ שה"באר הגולה"³⁴ וה"שולחן גבוה"³⁵ כותבים: "בכל בו איתא שמת בו עזרא

19. צדה לדרך (רבינו מנחם בן ר' אהרן בן זרח), מאמר חמישי, כלל ראשון, פרק שמיני, (עמ' קמב:), ווארשא תר"מ.

20. כל בו, סי' ס"ג.

21. ארחות חיים (ר' אהרן הכהן מלוגיל), עמ' רי"ד, פירינצי, תק"י.

22. כת"י קמברג', T.S. H 11.32.

23. כרם שלמה (ר' שלמה האס), שו"ע, או"ח סי' תק"פ, פרעסבורג, תר"ג.

24. כת"י וטיקן, 304.

25. כת"י קמברג', T.S. NS 329.432.

26. סדר רב עמרם גאון, עמ' לד, הוצאת "קרית נאמנה", ירושלים תשכ"ה.

27. ספר ראבי"ה (רבינו אליעזר ברבי יואל הלוי), יוצא לאור ע"י אביגדור אפטוביצר, סי' התפ"ט, (כרך ג', עמ' 672), ירושלים תשכ"ד.

28. שם.

29. טור, או"ח סי' תק"פ.

30. סדור שערי שמים למהריעב"ץ, שער יכניה עמ' צ, ווארשא, תרמ"א.

31. אליה רבה (ר' אליה שפירא), או"ח סי' תק"פ סע"ק ה, זולצבאך, תקי"ז.

32. אגרות שי"ר, מכתב לג (עמ' 202), פשעמישל, תרמ"ה.

33. ר' אברהם נפתלי צבי רות, המאור, שנה ל' קונטרס ד' (רמ"ג) ניסן-אייר תשל"ח, ניו יורק, עמ' 36.

34. באר הגולה, שו"ע, או"ח סי' תק"פ.

35. שולחן גבוה (ר' יוסף בן אברהם מולכו), שו"ע, או"ח סי' תק"פ סע"ק ג, שאלוניקי, תקט"ז.

הסופר, "שניהם משמיטים שה"כל בו" מביא גם שנחמיה מת באותו יום. גם בעל "ערוך השולחן"³⁶, שבדאי ראה את ספרי הראשונים והאתרונים שהזכירו מיתת נחמיה באותו יום של מיתת עזרא, כתב: "ונתגלה אח"כ שבו [ט' בטבת] מת עזרא הסופר", ולא הזכיר את נחמיה.

הספרים — "ארחות חיים" וה"כל בו" דומים הם. אמנם יש הבדל ביניהם בנושא שלפנינו. לפי ה"ארחות חיים"³⁷: "בט' בו לא כתבו אבותינו על מה ונסתר הסוד ובו ביום מת עזרא הכהן ונחמיה בן חכליה" — מהלשון "ובו" — משמע שיש סיבה נוספת לתענית ט' בטבת חוץ מפטירת עזרא ונחמיה. כמרכן, בשלושת כתבי-היד³⁸ של ה"ארחות חיים" שיש בידינו מופיע "ובו". לעומת זאת, לפי לשון ה"כל בו"³⁹: "בחשעה בו לא כתבו אבותינו על מה הוא ונמצא הסוד בו ביום מת עזרא הכהן ונחמיה בן חכליה". — לשון "בו" — דהיינו מיתת עזרא ונחמיה היתה הסיבה היחידה לתענית; בכת"י⁴⁰ של ה"כל בו" הנקודה הזאת מודגשת אפילו יותר — ובמקום המילה "בו" מופיעה המילה "שבו". גם ב"מחזור רומניה"⁴¹ משנת ה'ר"פ (1520) מופיעה המילה "שבו", וזה לשונו: "ונמצא שבו מת עזר הכהן ונחמיה בן חכליה".

באחד מכתבי-היד⁴² של ה"ארחות חיים" (משנת ה'רפ"ד (1524), וכפי הנראה, הקדום ביותר), במקום המילים "ונסתר הסוד" מופיע "ונמסר הסוד", ולשון זה קרוב יותר ללשון ה"כל בו": דהיינו "ונמצא הסוד". אולם בפירושו לשו"ע, ה"ברכי יוסף"⁴³ תיקן את לשון ה"כל בו" ללשון ה"ארחות חיים"; (הרב רות⁴⁴ עשה בדיוק ההיפך). לעומת מפרשים אחרים, הרב אריה ליב גורדון, בפירושו "עין תפלה"⁴⁵ לסידור "אוצר התפלות", דחה לגמרי את סיבת קביעת התענית — כיום שמתו בו עזרא ונחמיה: "כי לא מצאנו שגזרו שום תענית על מיתת אדם גדול אלא על הריגת גדליה בן אחיקם לפי שאז פסקה מלכות ישראל לגמרי והיה נחשב כחרבן ביהמ"ק". הרב רות⁴⁶ מביע פליאה על סברה זו: "הלא מתענים בז' אדר על פטירת מרע"ה". כמרכן נכתב בהדיא ב"ספר חסידים"⁴⁷: "כי

36. ערוך השולחן, א"ח סי' תק"פ סע' ג.

37. שם.

38. כת"י ניו יורק, בית המדרש לרבנים, Rab 667, אוסף אדלר 1770, 122ב; כת"י ניו יורק, בית המדרש לרבנים, Rab 666, 195ב; כת"י בחלינה, קטלוג נויבאור 2366, 114ב.

39. כל בו, שם.

40. כת"י מוסקבה, קטלוג גינצבורג 72/1, 141ב — 142א.

41. סדור תפלות השנה למנהג קהלות רומניא, עמ' ר"ל, ויניציאה, ר"פ.

42. כת"י ניו יורק, בית המדרש לרבנים, Rab 666, 195ב.

43. א"ח סי' תק"פ סע' א.

44. שם.

45. פירוש עין תפלה ע"י ר' אריה ליב בן שלמה גורדון, לסדור אוצר התפלות, ספרד, חלק ב, עמ' 108, ירושלים חש"ך.

46. שם.

47. ספר חסידים (רבינו יהודה החסיד), סי' רל"א, (עמ' ר"ו), הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, תשי"ז.

יש לצום על מיתת אדם חשוב". רואים אנו שבכמה תאריכים ברשימה זו מופיעות תעניות עקב פטירת אנשים גדולים.

ב. הריגת ר' יהוסף הלוי

איתא ב"ספר הקבלה" של הראב"ד⁴⁸ על הנגיד ר' יהוסף הלוי וזה לשונו: "ומכל מידות טובות שהיו באביו [ר' שמואל הנגיד] לא חסר לו אלא שלא היה ענותן כאביו מפני שגדל בעושר ולא נשא עול בנעוריו וגבה לבו עד להשחית ויקנאו אותו סרני פלשתיים עד שנהרג ביום שבת בט' בטבת שנת ד' אלפים תתכ"ד [צ"ל: ד'תתכ"ז] [1066] הוא וקהל גראנטה וכל הבאים מארצות רחוקות לראות תורתו וגדולתו... ועוד מימי רבותינו הקדמונים שכתבו מגילת תענית גזרו תענית בט' בטבת ולא ידעו על מה הוא מכאן-הריגת ר' יהוסף וקהילת גראנטה] ידענו שכווננו ברוח הקודש ליום זה".

לכן, מפני שהאירוע טרם קרה בעת שחז"ל קבעו את תענית ט' בטבת, לא כתבו חז"ל את הסיבה.

הריגת ר' יהוסף וקהילת גראנטה בט' בטבת, מובא גם ע"י ר' משה אבן עזרא בספרו "כתאב אלמחאצרה ואלמדאכרה"⁴⁹ וזה לשונו: "הלך מע אלגמהור בגראנטה פי יום אלסבת פי תסע כלוק מן טבת סנה תתכז לתאריכנא" (נהרג יחד עם כלל ישראל בגראנטה ביום שבת בתשעה בטבת שנת תתכ"ז למנינו).

[קיים בלבול⁵⁰ בקשר לתאריך ההריגה הזו, מפני שבתרגום ספרו של ר' משה אבן עזרא מהמקור הערבי, ע"י בן-ציון הלפר⁵¹, תאריך הרצח ניתן בשבת, עשרים לחדש טבת. ומכיון שיש לנו גם את היום בשבוע וגם את התאריך, ניתן לקבוע שכ' בטבת ד'תתכ"ז יוצא ביום רביעי — ולא בשבת. כן גם בתרגום מאוחר יותר של אברהם חלקין⁵² המביא את המקור הערבי אנו רואים שר' אבן עזרא כתב "תשעה בטבת", התואם את גירסת בעל "ספר הקבלה".]

הריגה זו מזכרת גם במקורות ערביים. אחת מהן מופיעה ב"זכרונותיו של עבדאללה"⁵³, וזה לשונו: "ואלדי ארדה אלה מן הלאכהם פי יום אלסבת לעשר כלוק מן צפר". (ה' הכריז על מפלתם בשבת, 10 צפר). כמו-כן בתקציר של האחאטה⁵⁴ מופיע התאריך — שבת, 10 בצפר שנת 469 להג' (לוח המוסלמי). לפי הלוח הקבוע של המוסלמים, 10 בצפר 459 היה ביום ראשון — ולא בשבת; התאריך המקביל ללוח העברי היה עשרה בטבת — ולא תשעה בטבת. כיצד ניתן ליישב סתירות אלו?

48. עמ' 16-17, מנטובה, רפ"ד.

49. כתאב אלמחאצרה ואלמדאכרה לר' משה בן יעקב אבן עזרא, מחורגם מאת אברהם שלמה הלקין, עמ' 66, ירושלים תשל"ה.

50. ספר המועדים, לוקט ונערך ע"י יוסף טוב לוינסקי, כרך ז', עמ' 94, תשל"א.

51. שירת ישראל לר' משה בן יעקב אבן עזרא, מחורגם מאת בן-ציון הלפר, עמ' ס"ח, ליפסיה, תרפ"ד.

52. כתאב אלמחאצרה, שם, עמ' 67.

53. עבדאללה בן בלקין, מדכראת אל-אמיר עבדאללה אכיר מלך בני זירי בגראנטה אל-מסמאת בכתאב אל-חביאן, עמ' 54, הוצ' לוי-פרובנצל, קהיר, 1955.

54. תקציר של האחאטה, ראה אצל ר. דחי, Recherches sur l'histoire, et la littérature de l'Espagne pendant le moyen age, xxii, עמ' lxii, פריס, 1881.

ניתן לומר שהמוסלמים לא תמיד הלכו לפי הלוח הקבוע. בכמה ארצות ערביות הם קבעו את החדשים לפי ראייה ראשונה של הירח החדש⁵⁵. המולד הממוצע לחודש טבת בשנת ד'תתכ"ז היה ביום שלישי (19 בדצמבר 1066) אחר צהריים, 5 שעות 19 דקות 11 חלקים. לכן מאוד נראה שבשנת 459 להג', ראשון לחודש צפר נקבע ע"י ראיית הלכנה, ביום חמישי (ל' כסלו); לכן 10 צפר אכן היה בשבת (ט' בטבת), וזה מתאים למקורות היהודיים.

ה"ברכי יוסף"⁵⁶ מביא את מסקנתו של הראב"ד שחז"ל "כיוונו ברוח הקודש ליום הזה" כדי להסביר את הקושיא: מדוע חז"ל לא כתבו סיבה לתענית אע"פ שהם ידעו שעזרא מת באותו יום. ה"ברכי יוסף" מעיר: "יש סוד בדבר" ומביא ראיה מדברי ה"ארחות חיים"⁵⁷: "בט' בו לא כתבו אבותינו על מה ונסתר הסוד", ורומז שפותרון הסוד נמצא בדברי הראב"ד: "שכיוונו ברוח הקודש להריגת רבינו יוסף הלוי שנהרג בו ביום". — ז"א שבעת קביעת זמן התענית, האירוע עוד לא קרה.

על מסקנה זו, יש שמקשים — כיצד ניתן לקבוע תענית על מקרה שטרם קרה? למשל ה"אגרות שיר"⁵⁸ קורא לזה "נבואה רחוקה", והרב אהרן ווירמש⁵⁹ מגדיר זאת כ"דוחק". הרב רות⁶⁰ רומז שהסיבה שהט"ז וה"מגן אברהם" לא הביאו את דברי הראב"ד היא: "שלא מצאנו מעולם שיגזרו בגלל מקרה שיתרחש בעתיד". כן בשני כתבי היד⁶¹ של "צידה לדרך" נמצא: "בט' בו לא כתבו רבותינו על מה היה". — "היה" במקום "הוא". אע"פ שזה לא ראיה חותכת, אפשר ששינוי זה בא כדי להדגיש שמדובר באירוע שהיה בעבר, להוציא אירוע שיתרחש בעתיד.

הרב יעקב עמדין בסידורו "שערי שמים"⁶² כותב בין שאר הדברים שקרו בחודש טבת: "ט' בו תענית מיתת צדיקים. עזרא הכהן ונחמיה בן חכליה (והריגת ק"ק גרנאדה עם ר"י הנגיד)" — הסוגריים הם של היעב"ץ. הרב שלמה נעטטער בסידורו "דרך החיים עם נהורא השלם"⁶³ מביא אותן מילים, אולם בלי הסוגריים. בין האחרים המביאים סיבה זו כסיבה נוספת, הם הרב נחמן כהנא⁶⁴, ה"כרם שלמה"⁶⁵ וה"תוספות חדשים" למגילת תענית⁶⁶.

55. לוח לשש אלפים שנה, מיסודו של א. א. עקביא, עמ' לו, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"ו;

Sherrard Beaumont Burnaby, Elements of the Jewish and Muhammadan Calendars 1901

לונדון, עמ' 380.

56. שם.

57. שם.

58. שם.

59. מאורי אור, חלק ה — עוד למועד, (ר' אהרן ווירמש), עמ' קי, מיץ, חקפ"ב.

60. שם, עמ' 37.

61. כת"י לונדון המחיאון הבריטי, קטלוג מרגוליות 1168, 2290ב; כת"י כדלינה, קטלוג נויבאור 893/2, 216ב.

62. שם.

63. סדור דרך החיים עם נהורא השלם, חלק שני, עמ' קד, ווין, תרכ"ח.

64. ארחות חיים, שו"ע, או"ח סי' תק"פ סע"ק ה, תרנ"ה.

65. שם.

66. תוספות חדשים (ר' יהודה ליב ב"ר מנחם דיין דק"ק קראטאשין), מגילת תענית, מאמר האחרון, עמ' כ.

(39), ווארשא, תרל"ד.

המקור היחיד שמביא רק סיבה זו הוא ה"רוח חיים"⁶⁷, ואף הוא מכונן אותנו למקורות נוספים.

ג. לקיחת אסתר לארמון המלך

"ותלקח אסתר אל המלך אחשורוש אל בית מלכותו בחדש העשירי הוא חדרש טבת בשנת שבע למלכותו"⁶⁸.

בפירושו למגילת אסתר, מעיר ה"מחיר יין"⁶⁹ על פסוק זה שהחדש שבו נלקחה אסתר הוא לכאורה חסר חשיבות לקורא, ומשיב שמגילת אסתר מזכירה את החדש כדי להודיע לנו שצריכים לצום בתשעה בחדש — לזכור אירוע זה. פירוש זה מעורר מספר שאלות:

- א. מדוע צמים בגלל לקיחת אסתר לבית המלך?
- ב. מהיכן ידעים שהיה זה בתשעה בחדש דוקא?
- ג. מדוע נמנעו חז"ל מלכתוב דבר זה כסיבה לתענית?

תשובה לשאלות אלה אולי נמצא במדרשים.

1. ב"מדרש רבה"⁷⁰ אנו מוצאים שאסתר נלקחה בעל כרחא לארמון המלך, ויש לזכור שבאותה שעה היתה אסתר אשת איש — נשואה למרדכי⁷¹. במדרש "שומר טוב"⁷² אנו רואים שאסתר בכתה להקדוש ברוך הוא: "מה שרה אמנו ע"י שנשכית לילה אחת לקה הוא [פרעה] וכל ביתו... ואני נתונה בחיקו של אותו רשע כל השנים הללו למה אין אתה עושה לי נסים למה עזבתני". מכאן נראית סיבה מספקת לקבוע תענית בגלל לקיחת אסתר לארמון המלך.

2. תאריך לקיחתה מופיע במדרש "לקח טוב"⁷³. על פסוק זה שבמגילת אסתר, כותב המדרש: "וביום שבאה השמועה לגלות יהויכין, בו ביום עמד להם גואל [אסתר] מזרע אשר הגלה עם יהויכין מלך יהודה". מספר יחזקאל⁷⁴ אנו רואים שהיום בו הגיעה השמועה היה בחמישי בטבת: "בעשירי בחמשה לחדש לגלותינו בא אלי הפליט מירושלים לאמר הכתה העיר".

נשאלת השאלה, מדוע קבעו את יום התענית בתשעה בטבת במקום בחמישי בו? ניתן להציע את ההסבר הבא: הנערות שנלקחו אל המלך נדחו בדרך כלל לאחר לילה אחד עם המלך⁷⁵. לעומת זאת, אסתר לא נדחתה, ולאחר שלושה לילות עם המלך (ליל ו', ז' ו-ח' בטבת), סברו חכמים, בהתאם לכלל "חזקה", שהמלך מתכוון לקחתה לאשה. ולכן, ביום ח' בטבת, החליטו חכמים לקבוע תענית ביום שלמחרת. ובשנים הבאות המשיכו היהודים להתענות בט' בטבת, להזכיר אירוע זה.

67. רוח חיים (ר' חיים פאלאגני), אור"ח סי' תק"פ סע' ה, איזמיר, תרמ"א.

68. אסתר, פרק ב', טז.

69. מחיר יין (ר' משה איסרלא), עמ' יט, קראקא, תרמ"א.

70. מדרש רבה, אסתר, פרשה ו.

71. מגילה יג.

72. על תהילים, מומור כ"ב, עמ' לב (63-64), ירושלים תשכ"ח.

73. מדרש לקח טוב, אסתר, פרק ב', טז.

74. פרק ל"ג, כא.

75. אסתר פרק ב', י"ד.

אולם נשאלת השאלה: מדוע בשנים שלאחר מכן, לא צמו היהודים בחמישי לחודש? על שאלה זו ניתן למצוא תשובה בפירוש "האשל" ⁷⁶ בקשר לצום גדליה וזה לשונו: "דאע"ג דנהרג [גדליה] בר"ה גם ביום השני איש לא ידע... וא"כ בשנה ראשונה התענו ביום השמועה בשלישי בתשרי וכה"ג איתא ב[מסכת] ר"ה שם [י"ח:]: דעשו יום השמועה כיום שריפה, ולפיכך קבעו גם לדורות בשלישי [בתשרי]". ניתן להרחיב עקרון זה שמביא בעל "האשל", גם על קביעת תענית בתשעה בטבת, כתענית לדורות בענין לקיחת אסתר לארמון המלך. 3. ניתן למצוא מדוע נמנעו חז"ל מלכתוב את סיבת התענית — מהגמרא ⁷⁷: "שלחה להם אסתר לחכמים, 'קבעוני לדורות'. שלחו לה, 'קנאה את מעוררת עלינו לבין האומות'. שלחה להם, 'כבר כתובה אני על דברי הימים למלכי מדי ופרס'". נראה מסוגיא זו שחז"ל פרסמו רק דברים שהופיעו בדברי הימים הנזכרים. מאידך, צום ט' בטבת לא היה בין הדברים האלה, ולכן חז"ל נמנעו מלפרסמו כדי שלא ידברו על אי שביעות הרצון של היהודים, בו בזמן שנערה יהודיה נבחרה למלכה.

ד. מיתת שמעון הקלפוס — ה"שליח פיטר"

בפירושו לשר"ע, כותב הרב ברוך פרענקיל ⁷⁸: "מצאתי בכ"י שבטי"ת טבת נפטר שמעון הקלפוס שהושיע את ישראל בצרה גדולה בזמן הפריצים נקבע יום מיתתו לתענית עולם בירושלים".

הרב פרענקיל לא זיהה את כתב-היד וגם לא נתן פרטים נוספים על זהותו של שמעון הקלפוס. אולם, מהעובדה שחז"ל נמנעו מלכתוב את סיבת התענית, ניתן לומר שפעולותיו של שמעון הקלפוס היו רגישות, ולכן היה רצוי שלא לפרסם אותם לשאינם יהודים, כיון שהוא היה קשור עם הקמת הנצרות.

במהלך המאות האחרונות, נמצאו מספר כתבי-יד בלשון הקודש העוסקים בלידת ישו והשליחים. בדרך כלל חומר זה נקרא — ספרות "תולדות ישו" או "תליית ישו". אחד מכתבי-יד אלה יצא לאור ע"י הנוצרי יאהן יאקאב הולדריכוס בשנת 1705. הפרק האחרון של כת"י הולדריכוס ⁷⁹ מדבר על איש בשם "שמעון הקלפסי" והתחבולה שבה השתמש להוציא את ה"פריצים" מירושלים. [הביטוי "פריצים" המופיע בספרות זו מתייחס לכת יהודית-נוצרית אשר חיה בתחילת ימיה של הנצרות]. בענין פטירת שמעון כתוב בכת"י: "וימות שמעון ויתאבלו בני ישראל את שמעון וקבעו יום מיתתו להתענות בכל שנה ושנה והוא ט' ימים בירח טבת".

ניתן לשער שאכן כתב היד שהיה לפני הרב ברוך פרענקיל היה כתב-יד זה וכן ניתן להסביר מדוע נמנעו חז"ל מלפרסם את הסיבה.

הנקודה היחידה שבין כת"י הולדריכוס ובין הרב פרענקיל הוא ההבדל הקטן בשם — בתוך כתב-יד הולדריכוס ⁸⁰ מופיע השם כ"הקלפסי" ואילו הרב פרענקיל כותב "הקלפוס".

76. האשל (ר' אברהם אליהו בורנשטיין), מגלת תענית, פרק בתרא, עמ' קלב, ירושלים, תרס"ח.

77. מגילה ז.

78. הגהות ר' ברוך פרענקיל, שם.

79. יאהן יאקאב הולדריכוס, ספר תולדות ישוע הנוצרי, (Jon. Jac. Huldrico, Hostoria Jeschuae Nazareni), עמ' 6-125, לידן, 1705.

80. הולדריכוס, שם, עמ' 101, 107, 125.

אולם, שינוי זה הוא רגיל בלשון העברי — השם האמיתי הוא "הקלפוס", ושמעון שהיה אישיות חשובה במשפחתו נקרא "הקלפסי"⁸¹. הרב דק"ק בערעגסאס⁸² בהביאו חלק זה מכת"י הולדריכוס, הוא כתב "הקלפוס" ולא "הקלפסי".

גם ה"מאורי אור"⁸³ כותב: "ותענית ט' טבת... ובספר זכרונות ראיתי על פטירת שמעון הקלפוני שהשלים ליהודים והעלימו מפניהם". ואע"פ שה"מאורי אור" כותב "הקלפוני", אין זה אומר שהוא ראה כת"י אחר. שכן ההבדל בין "הקלפוס" ו"הקלפוני" הוא "ס" במקום "ני"; והוא כנראה טעה בפיענוח. לצערנו, כתב היד המקורי של הולדריכוס אינו בנמצא, ולכן, אין לנו יכולים לראות כיצד כתב הסופר את האות "ס".

נשאלת השאלה, האם ספרים כדוגמת "תולדות ישו" או "תליית ישו", הם מסוג הספרים שרכותינו השתמשו בהם בפירושיהם ל"שו"ע? הדוגמאות הבאות מראות לנו שהתשובה היא חיובית.

1. רש"י בפירושו למסכת עבודה זרה⁸⁴ — מתוך קטע שהצנוורה השמיטה — כותב הערה המקבילה לקטע שבכת"י הולדריכוס⁸⁵, והוא מסיים באלה המילים: "הכל כמפורש בספור תליית ישו".

2. בספר "תקנות ותפלות" של הרב שלמה שיק⁸⁶, מובא מכתב שהמחבר קיבל מהרב דק"ק בערעגסאס, וזה לשונו: "והקונטרס הנ"ל [כת"י הולדריכוס] העתיק זקני זצ"ל [חתם סופר] מספר נוצרי אחד בשמו יאהן יאקאב האלטרקא".

3. כתב היד עצמו⁸⁷ מסיים במילים אלו: "אלה דברי רבינו רבי יוחנן בן זכאי בירושלים תם"; ברור שאין זו ראיה שרבן יוחנן בן זכאי היה המחבר, אולם הדבר אפשרי. או לחילופין ניתן לומר שהיה זה תומר המבוסס על דבריו של רבן יוחנן.

שאלה נוספת המתעוררת קשורה לאופיו של שמעון הקלפוס, הנודע גם בשם שמעון כיפא, ואשר היה השליח פיטר, ולאחר מכן הבישופ הראשון ברומא. [כיפא — שמו בארמית, וביוונית — פטרוס ("פיטר")]. האם היו חז"ל בדעה שמותו ראוי היה לקבוע תענית בכל שנה לעם ישראל? כדי לענות על שאלה זו צריכים אנו לדעת פרטים נוספים על חייו ופועלו. ניתן לקבל פרטים אלו מכתבי היד השונים⁸⁸ על שמעון הקלפוס (כיפא):

בימיה הראשונים של הנצרות, הנוצרים רדפו את היהודים והיו מענים אותם וטובחים בהם, ובהדרגה חיזקו את כוחם וביססו אותו. באסיפה שנקראה ע"י זקני היהודים, בכדי לנסות למצוא פתרון לבעיות אלו, אחד מאותם הזקנים שנקרא שמעון כיפא אמר: "שמעוני

81. ראה במדבר פרק כ"ו.

82. תקנות ותפלות (ר' שלמה צבי שיק), עמ' צו, מונקאטש, תר"ן.

83. שם.

84. דקדוקי סופרים, מאת ר' רפאל נתן נטע ראבינאוויטץ, כרך ב, עבודה זרה, עמ' ה, הגהות, ניו יורק, תשל"ז.

85. שם, עמ' 108, 6-115.

86. שם.

87. שם, עמ' 127.

88. בית המדרש, אהרן יעלינעק, חדר חמישי, עמ' 60-62 חדר שישי, עמ' 6-155, הוצאת במברגר את וואהרמן, ירושלים, תרצ"ח.

אחי ועמי אם טוב בעיניכם דברי אבדיל את האנשים האלה מעדת בני ישראל ולא יהה להם חלק ונחלה בקרב ישראל אך אם תקבלו עליכם את העון". ענו הזקנים: "נקבל עלינו העון אך כאשר דברת עשה".

שמעון צווה אותם "שלא תעשו עוד רעה לשום יהודי", ובמקום לחוג את חגי היהודים הם יחוגו חגים הקשורים לחיי ישו ולמותו. [הגאון ממונקאטש⁸⁹ כותב ששמעון אמר: "כי יעשו מעתה יום שביתה ביום א' ולא ביום ש"ק". אולם זה לא מופיע בגירסה שלפנינו]. הנוצרים ענו כאחד: "כל אשר דברת נעשה אך אם תשאר אצלנו". שמעון הסכים והם בנו לו מגדל אשר בו גר במשך שש שנים עד ליום מותו. במגדל, הוא אכל רק לחם ומים "[ו]כל הימים היה מתבודד עם קינו בתורת משה כל היום וכל הלילה... [ו]היה עובד ה' בכל נפשו". אגדה זו מציגה את שמעון כיפא באור חיובי. גם בהערותיו ל"מחזור ויטרי", כותב ר' שמעון הלוי איש הורוויץ⁹⁰ שרבינו תם כתב עליו ש"לא היה מעולם מאמין באמונה החדשה [נצרות], ושהיתה כוונתו בכל אשר עשה לשם שמים". כמו כן "ספר חסידים"⁹¹ מכנה אותו "צדיק".

האגדות השונות על חיי שמעון כיפא מסיימות, שהוא חיבר פיוטים, ובאחת האגדות⁹² נכתב שהפיוטים האלה נאמרו בכל שבת בתפילה בבית הכנסת: כוונתם היא על תפילת "נשמת" המוזכרת במסכת פסחים⁹³.

בפירושו לסידור "עבודת ישראל" כותב הרב יצחק בער⁹⁴: "ומצאתי בפירוש ישן סביב לסדור כ"י משנת קפ"ז (1427) והוא כמנהג טריו"ש וז"ל שמעתי מר' יהודה בר יעקב שר' שמעון בן כיפא יסד נשמת". כמו כן בפירוש המקובלים לסידור "מלאה הארץ דעה", כותב הרב נפתלי הירץ טריביש⁹⁵ "נשמת. מצאתי כי שמעון בן כפה יסדו. י"א שמעון בן שטח".

אולם רש"י דוחה בתוקף כל אפשרות לייחס את תפילת "נשמת" לשמעון כיפא. רבינו שמחה, תלמידו של רש"י, מביא את דבריו בחיבורו — "מחזור ויטרי"⁹⁶, ובלשונו: "ויש שאומרים על אותו נבל שמעון פטר חמור שהיא טעות של רומה יסדו אותה תפילה [נשמת]. ושאר תפילות כשהיה על הסלע. וחס ושלום שלא תהיה זאת בישראל. וכל האומר דבר זה, כשיבנה בית המקדש יביא חטאת שמנה".

ובניגוד לזה, מחבר "מחזור ויטרי"⁹⁷ מצטט את רבינו תם שכתב: "מימות שמעון כיפה שיסד סדר של יום הכיפורים. אתן תהלה".

89. ספר דברי תורה (מהדורא תניינא), (ר' חיים אלעזר שפירא), סי' מז, מונקאטש, תרפ"ט.

90. מחזור ויטרי לרבינו שמחה, יוצא לאור ע"י ר' שמעון הלוי איש הורוויץ, סי' שכ"ה, הערה ה, (עמ' 362) ירושלים, תשכ"ו.

91. שם, סי' קצ"א, (עמ' קפ"ח).

92. בית המדרש, שם, חדר שישי, עמ' 11. [וראה יצחק רפאל: "למאמר על אגדת שמעון כיפא" "דבר", כ"ח תשרי ת"ש].

93. פסחים ק"ח.

94. סדר עבודת ישראל, עמ' 206, הוצאת שוקן, תרצ"ז.

95. סדור מלאה הארץ דעה, פירוש בסוף תפילת נשמת, טיהנגן, ש"ך.

96. שם, עמ' 282, (והערה ה).

97. סי' שכ"ה, (עמ' 362).

אע"פ שכל מה שהבאנו לעיל אינו בבחינת ראייה חותכת, אולם, בהחלט ניתן להניח ששמעון הקלפוס (כיפא), היה זה שכדאי היה לקבוע את יום מיחתו כתענית לדורות, בעקבות פעולותיו עבור היהודים. וברורה לכן הנטייה שלא לפרסם את סיבת הצום.

ה. יום שנולד בו ישו

ה"תוספות חדשים"⁹⁸ בפירושו למגילת תענית כותב בקשר לתענית ט' בטבת: "ושמעתי בשם גדול א' דאז נולד אותו האיש". הביטוי "אותו האיש" מופיע בספרי רבותינו⁹⁹ ככינוי לישו. וכן להפך¹⁰⁰.

בעל ה"תוספות חדשים" לא גילה את זהותו של ה"גדול", אולם "שי"ר"¹⁰¹ והרב יהודה ליב גורדון¹⁰² הציעו את "ספר העיבור"¹⁰³ כמקור ל"תוספות חדשים". מחבר "ספר העיבור" הוא ר' אברהם בר חייא שחי במאה ה"א בספרד, ואשר כותב: "והוא [ישו] נולד לדבריהם בשנת ג' אלפים תשס"א לבריאת עולם בעשרים וחמשה ימים מחדש דייגבר [דצמבר], והוא יום שבת יום תשעה בטבת". כמאתיים שנה אח"כ, בשנת 1310, ר' יצחק ישראלי, שחי בספרד, מביא בחיבורו "יסוד עולם"¹⁰⁴ אותם התאריכים בלוחות היהודי והלועזי. מהטבלאות¹⁰⁵ המקבילות ללוחות היהודי והלועזי, אפשר לאשר שתשעה בטבת שנת ג'תשס"א חל בשבת, 25 בדצמבר שנת 1 לפני הספירה. [בימים ההם, הלוח היהודי עדיין נקבע ע"י עדים שבאו להעיד על מולד הלבנה; לכן הקבלה בין התאריכים היא רק תיאורטית].

אולם שני המחברים¹⁰⁶ הללו ממשיכים: הנוצרים ספרו שנת 1 אחרי הספירה מראשון לינואר לפני לידת ישו. לכן, נשאלת השאלה, האם יכולים אנו להקביל 25 בדצמבר ג'תשס"א עם שנת 1 אחר הספירה?

[ישנן מספר שיטות במנין השנים בלוח העברי. שחיים מהן שייכות לעניננו. לפי המסורת, היום הראשון לבריאת העולם הוא כ"ה באדר או כ"ה באלול. לפי שיטה אחת (מולד בהר"ד) — והיא השיטה שאנו משתמשים בה היום — שנה א' התחילה בא' בתשרי לפני בריאת העולם. בשיטה השנייה (מולד וי"ד), שנה א' התחילה בא' בתשרי אחרי בריאת העולם¹⁰⁷].

אילו שני מחברים אלה השתמשו בשיטת וי"ד, אזי 25 בדצמבר שנת ג'תשס"א מקבילה

98. למגילת תענית, שם.

99. תשובות הרד"ק להנוצרים, נספח לחסרונות הש"ס, עמ' מד, תל-אביב.

100. פירוש האשל, שם, עמ' קלד.

101. אגרות שי"ר, שם.

102. פירוש עיון תפילה, שם.

103. ספר העבור, ר' אברהם ב"ר חייא הנשיא, המאמר השלישי, השער העשירי, עמ' 109, לונדון, תרי"א.

104. ספר יסוד עולם לרבינו יצחק בן יוסף הישראלי, מאמר רביעי, פרק י"ז (עמ' 31), ברלין, תר"ח.

105. לוח לששת אלפים שנה, שם, עמ' 316.

106. ספר העבור, שם: ספר יסוד עולם, שם.

107. פירוש של רבינו עובדיה, רמב"ם, קדוש החדש, פרק ו', הלכה ח; חומש תורה שלמה, ערוך ע"י ר' מנחם מ.

כשר, חלק שלשה עשר, עמ' ק"י, ניו יורק, תשי"ד.

לשנת 1 אחרי הספירה. אולם זה לא יפול בשבת, ט' בטבת, אלא, ביום ראשון כ"א בטבת; יוצא מזה ששני המחברים לא השתמשו בשיטת וי"ד. נוסף לזה, נראה מ"ספר העיבור"¹⁰⁸ שהמחבר, שחי בספרד השתמש בשיטת המערב — ז"א: שיטת בהר"ד.

אפשר ליישב הבעיה על פי העובדה שהנוצרים שינו שיטתם למנין השנים. השיטה הקודמת היתה לפי הלוח של פילוכלוס משנת 354, ולפי לוח זה 25 בדצמבר של שנת לידת ישו נקרא שנת 1 אחרי הספירה. לאחר מכן עברו לשיטת הגרגוריאני (השיטה הנוהגת כיום), ולפי שיטה זו 1 בינואר אחרי לידת ישו נקרא 1 אחרי הספירה. שיטה זו למעשה לא נהגה ברוב ספרד עד המאה ה-14. אם כן מובן מדוע ר' אברהם בר חייא ור' ישראל השתמשו בלוח של פילוכלוס.

ישנה מסורת¹⁰⁹ הסוברת שישו נולד בתקופה של טבת. התקופה אשר אנו מדברים היא תקופה של שמואל חזל בלוח היוליאני ב'25–24 בדצמבר. [היום, שאנו משתמשים בלוח הגרגוריאני, התקופה חלה (במשך המאה ה-20 והמאה ה-21) שלושה עשר יום יותר מאוחר — ז"א: ב'7–6 בינואר].

בהערה לפירוש של ה"תוספות חדשים", מובאים דברי הרב רפאל גארדאן¹¹⁰. לדבריו: בשנת ג'תשס"א, תקופת טבת חלה ביום שישי, ח' בטבת — 24 בדצמבר — בשעת עשר וחצי בבקר, וישו נולד ביום שבת, ט' בטבת — 25 בדצמבר.

[הרב שיק¹¹¹ והרב משה דוד האפפמאן¹¹² כותבים שב"ספר הקבלה" של הראב"ד מופיע שישו נולד בט' בטבת. אמנם, זה לא מופיע בנוסחאות שבפנינו של "ספר הקבלה". קשה להאמין ששניהם עשו אותה טעות בתוך עשר שנים. ב"ספר הקבלה" יש שני קטעים¹¹³ על ישו. ראים אנו ממספר הוצאות וכתבי יד (למשל: באזל (שנת ה'ש"מ — 1580), אמשטרדם (שנת ה'תע"א — 1711), פראג (שנת ה'תקנ"ה — 1795), כת"י¹¹⁴ מהמאה הי"ז שקטעים אלה מצונזרים. גם יודעים אנו שבסוף המאה ה-19, היו נסיונות¹¹⁵ לשחזר את הקטעים שהצונזרים השמיטו. אפשר שבתקופה הזאת במשך השחזור, נפלה הטעות ומה ששני הרבנים האלה ראו היה נוסח שאיננו מדויק].

האם יש סימוכין במסורת היהודית להכריז על יום לידת ישו כיום תענית — ז"א: כיום אבילות?

אע"פ שצום זה אינו נהג היום, (ואף לא נהג בתקופתו של ה"בית יוסף"¹¹⁶), ישנה מסורת יהודית שלא ללמוד תורה בערב שלפני התאריך הלועזי של לידת ישו — (ערב חג המולד — ליל 24 בדצמבר). לילה זה נקרא באידיש "ניטל נכט". על מנהג זה שמרו במיוחד

108. ספר העבור, שם, עמ' 96, 99.

109. טעמי המנהגים ומקורי הדינים, ר' אברהם יצחק שפרלינג, עמ' חק, ירושלים.

110. הערה בשם ר' רפאל גארדאן לתוספות חדשים, מגילת תענית, פרק ימי הצומות, עמ' כב.

111. תקנות ותפילות, שם, עמ' עב.

112. חולדות אלישע בן אבויה, ר' משה דוד האפפמאן, עמ' 13, וירצן, תר"מ.

113. ספר הקבלה להראב"ד, שם, עמ' 4, 9.

114. כח"י מוסקבה, קטלוג גינצבורג 179/13, 100א 101ב.

115. חסרונות הש"ס, משנת תרכ"ה; וקדוקי סופרים, משנות תרכ"ז–תרמ"ו.

116. טור או"ח סי' חק"פ, ד"ה כל הימים.

בין החסידים בחו"ל, ואף אם הוא חל בליל שבת, מבטלים שיעורי תורה¹¹⁷. ישנן מספר סיבות למנהג זה. אחת מהן מהרב נתן אדלער (שנמצא בשו"ת של תלמידו ה"חתם סופר"¹¹⁸). בשו"ת נכתב: "מהענין לאיסור תלמוד תורה בליל חגם [חג המולד]... הוא [הרב אדלער] אמר דהטעם משום אבילות". ראייה נוספת לסיבת הרב אדלער היא מהעובדה שבאותו לילה המקוואות היו סגורות והזיווג היה אסור. סברה זו של הרב אדלער תואמת להכרזת התענית ביום שנולד ישו.

מספר רבנים מהתקופה האחרונה, כולל "האשל"¹¹⁹, הרב גורדון¹²⁰, הרב האפפמאן¹²¹, והרב שיק¹²² מסבירים שסיבת חז"ל שלא לפרסם שלידת ישו היא הסיבה לתענית זו כדי למנוע איבה וצרות ליהודים. הרב האפפמאן מוסיף: "ברוך המקום שנתן גאולה לעמים ולעטים — ויש לנו רשות לכתוב הכל בלי משטן ומשטנה".

אמנם יש סמך במסכת תענית¹²³ שלא להכריז תענית באידן של שאינם יהודים. בזמן שבית המקדש היה קיים, הישראלים התחלקו לעשרים וארבעה "מעמדות", בקשר להקרבת קרבן התמיד. אנשי אותו "מעמד" צמו במשך השבוע חוץ מיום שישי, שבת, ויום ראשון. בין ההסברים השונים לסיבת צום זה, להמנעות מלצום ביום ראשון — "מפני הנוצרים". על זה מעיר רבינו גרשום¹²⁴: "לפי שיום חג שלהם באחד בשבת ואם היו ישראל מתענין היו כועסים".

אולם מתעוררת פה בעיה כרונולוגית. שכן בזמן שבית המקדש היה קיים, הנצרות רק התחילה ויום ראשון, כפי הנראה, טרם היה ליום אידם. ולכן כיצד יכול להיות שהמעמדות לא צמו ביום ראשון "מפני הנוצרים"?

בחשובתו, רואים אנו, שהמאירי¹²⁵ במקום המלה "נוצרים" כותב "נצרים" — פירוש: בבליים — מן המילה "נבוכדנצר" מלך בבל. יום האידם של הבבלים היה ביום ראשון. כמורכן בכת"י שונים של "מסכת סופרים"¹²⁶, על הסוגיא המקבילה, ישנן מספר גירסאות למלה זו: המצריים, הנכרים, הנצרים, המינין, הנוצריים. (לעומת זאת, הרב ממונקאטש¹²⁷ השתמש בגירסה "נוצרים", וטען שסיבה זו, למעשה, נכתבה מסוף תקופת בית שני — דהיינו אחרי מות ישו).

אולם, היוצא מזה, הוא הכלל — שלא להרגיז את שאינו יהודי בקביעת תענית ביום אידם.

117. לוח דבר בעתו — ה'חשמ"ח, עמ' רפט-רצא, בני ברק, חשמ"ח.

118. כת"י מונטיפיורי לונדון, 450.2, 16.

119. פירוש האשל, שם.

120. ר' רפאל גאורדאן, שם.

121. אלישע בן אבויה, שם.

122. תקנות ותפלות, שם.

123. תענית כז:

124. רבינו גרשום, תענית כז:

125. מאירי, תענית כז:

126. מסכת סופרים, יוצא לאור ע"י מיכאל היגער, עמ' 301, שניי נוסחאות, ניו יורק, תרצ"ז.

127. ספר דברי תורה, שם.

מכל הנאמר ניתן להבין את הימנעותם של חז"ל מלכתוב סיבה זו כסיבה לתענית בט' בטבת.

טעות המעתיק

ב"מחזור ויטרי"¹²⁸ מופיע: "בתשעה בו סמך [מלך] בבל על ירושלים". מובן מאליו שזו טעות, שכן מפורש בחנ"ך¹²⁹ שאירוע זה היה בעשרה בטבת. אולם זו לא היתה טעות דפוס, שכן מלים אלה מופיעות גם בשני כתבי-יד¹³⁰ של "מחזור ויטרי" שבידינו. כמו-כן זה מופיע בשני כתבי-יד¹³¹ של "סידור רש"י" — (אולם בכתב-יד אחר¹³², ט' בטבת נשמט לגמרי).

"מחזור ויטרי" נכתב ע"י רבינו שמחה שהיה תלמידו של רש"י ולכן סביר להניח שחלק זה של "מחזור ויטרי" הועתק מכתב-יד של "סידור רש"י". אך יש לתמוה שאף אחד לא ניסה לתקן טעות בולטת זו.

לסיכום

מצאנו חמש סיבות לתענית חשעה בטבת:

1. מיתת עזרא הסופר;
2. הריגת ר' יהוסף הלוי;
3. לקיחת אסתר לארמון המלך;
4. מיתת שמעון הקלפוס;
5. יום שנולד בו ישו.

לכל סיבה תיארונו את הרקע, וכן למה נמנעו מלכתוב את הגורם לתענית, אולם אנו לא נבוא להכריע בדבר.

128. מחזור ויטרי, שם, עמ' 230.

129. מל"ב כ"ה, א, ב; יחזקאל כ"ד, א, ב.

130. כת"י לונדון, המחזאון הבריטי, קטלוג מרגוליות 655, 154א; כת"י ורשה, 240/1.

131. כת"י מינכן, 28/5, 321ב; כת"י קמברידג', Or. 786/1, 42א.

132. כת"י פרמא, קטלוג דה רוסי 858, 255א.